

Çocukta Benlik Gelişimine Ailenin Etkisi ve Çocuğun Okuldaki Başarısı

Doç. Dr. Ali ARSEVEN (*)

- Ben kimim?
- Bu ben miyim?
- Ben ne olabilirim?

Yukarıdaki ifadeler, insanoğlunun kendisi ile ilgili özellikleri algılamaya ve bu algıları yorumlamaya başladığından itibaren, kendi kendine sürekli olarak sorduğu sorulardan birkaçıdır. Yine aynı kişinin, bu algılama ve yorumlama süreci sonunda kendi özellikleri hakkında oluşturduğu kanılarını, aşağıda bazı örnekleri verilen ifadelerle belirtmesi mümkündür.

- Ben buyum
- Ben akıllıyım.
- Ben beceriksizim.
- Ben matematikte yetenekliyim.

Bu ifadeleri, bireyin fiziksel, duygusal, psiko-motor ve zihinsel özellikleri konusunda çoğaltmak mümkündür. Bu ifadelerden her birisi, o bireyin kendisi hakkındaki görüşünü, yani kendisi hakkında geliştirdiği kanısını yansıtmaktadır. Bireyin kendisi hakkında oluşturduğu bu kanıya, davranış bilimlerinde, **benlik tasarımı** diyoruz.

Benlik tasarımı tanımları :

Literatürde, özde anlam birliği olmakla beraber, benlik tasarımı'nın değişik şekillerde tanımlandığını görmekteyiz.

McCandless (1961), benlik tasarımı'nı, bireyin beklentiler sistemi ve bu sistemin birey tarafından değerlendirilmiş biçimi olarak ifade etmektedir.

Perkins (1958), benlik tasarımı'nı, bireyin kendini tasvir etmedeki algıların, inançların, duyguların ve değer yargılarının bir bütün olarak kompoze etme biçimi şeklinde açıklamaktadır.

(*) Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Baymur (1969), benlik tasarımı, bireyin kişiliğine ilişkin kanı- ları ve bireyin kendi kişiliği hakkında görüş tarzı olarak tanımlamak- tadır.

Özoğlu'na (1976) göre benlik tasarımı, bireyin kendiliğini ve öz oluşunu, içinde yaşadığı çevreden ve diğer benliklerden farklılaştı- ran temel ve belirgin özelliklerin, birey tarafından dinamik bir biçim- de soyutlanmasıdır.

Enç (1974), benlik tasarımı, bireyin, ne olduğu ve çevresince nasıl tanındığı hakkında bilinçliliği olarak tanımlamaktadır.

Benlik tasarımının yapısı :

Shavelson ve arkadaşlarına (1976) göre benlik tasarımı, kendi- sini oluşturan öğeler bakımından, aşağıdaki şemara da görüldüğü gibi, hiyerarşik bir düzen göstermektedir.

Şemaya bakıldığında, benlik tasarımı, «Genel Benlik Tasarımı» altında önce ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi «Akademik Benlik Tasarımı»nı, diğeri ise «Akademik Olmayan Benlik Tasarımı»nı oluşturmaktadır. Bu iki benlik tasarımı kategorileri de kendilerini oluşturan birtakım alt öğelerden meydana gelmektedir.

Benlik tasarımının yapısını oluşturan bu öğeler, insan yaşamı boyunca sürekli olarak birbirlerini etkiler, gelişir ve değişir. Sosyopsi- kolojik nitelikte olan benlik tasarımının gelişimi incelendiğinde bunun, bireyin doğuştan getirdiği refleksler ve içgüdüler dışında öğrenil- miş davranışlar kategorisine girdiğini görmekteyiz. Yukarıda da de- ğinildiği gibi, benlik tasarımı dinamik bir yapıya sahiptir. Bireyin ya- şam şeklindeki değişmelerle birlikte, onun benlik tasarımında da ba- zı gelişme ve değişmeler olur. Bu gelişmelerde, kişinin kendisini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini algılama ve yorumlama biçimi, oldukça önemlidir.

Mead'in sembolik etkileşim kuramına (symbolic interaction theory) göre, kişinin kendisine ilişkin algılarının sembolik anlamlar

kazanması, kişinin başkaları ile etkileşimi sonucunda oluşmaktadır (Blumer 1969). Bu etkileşimlerin sembolik anlam kazanmasında, bireyin etkileşimde bulunduğu kişi veya kişilerin, birey için önemli kişiler olması gerekir. Burada vurgulanmak istenen nokta, benlik tasarımının oluşumunda, bireyin algılarının bazı sembolik anlamlara dönüştürülmesi ve bu dönüştürme sürecinde birey için önemli olan kişilerin etkin olmasıdır.

Çocukta benlik tasarımının gelişimi ve ailenin etkisi :

Başlangıçta, çocuk, kendi varlığının bilincinde değildir. Doğumu izleyen ilk aylarda, «BEN» ile «BEN OLMAYANI», yani kendisiyle ilgili olanla olmayanı ayıramaz. (Köknel, 1982). Örneğin, birkaç aylık bebek, elinin ve ayağının kendisinin mi yoksa başkalarının mı olduğunu kavrayamaz.

Fiziksel çevreyi oluşturan şeylerin kime veya neye ait olduğunun çocuk tarafından fark edilmeye başlanması, bir veya bir buçuk yaşında başlamakla birlikte, çocukta benlik tasarımının oluşmaya başlaması üç yaş olarak gösterilmektedir (Köknel, 1982). Benlik tasarımının gelişiminde içe yansıtma (internalization) ve özdeşleşme (identification) düzenleri önemli rol oynar.

Çocukların kendileri hakkında geliştirdikleri kanıları, yani benlik tasarımları, aile matrisi içinde oluşur. Okul öncesi çağda, aile bireyleri, çocukta benlik gelişimi için en güçlü sosyal çevredir (Rosen, 1967). Çocuk ailede, önemli gördüğü bireyin davranışlarından etkilenir. Bu önemli kişinin davranışlarını taklit etmeye ve öğrenmeye çalışır. Eğer çocuk, bu önemli kişinin davranışlarını taklit edip öğrenirken, o kişiden övgü sözleri duyar veya onun jestlerinden, beğenildiğini algılayarsa, birşey yapabilme ve başarabilme konusundaki benlik tasarımının olumlu yönde gelişimi pekiştirilmiş olur. Eğer çocuk, bu önemli kişiden tasvip görmez veya yaptığı davranışın bu kişi tarafından negatif olarak değerlendirildiği kanısına varırsa, kendisi hakkında olumsuz bir değerlendirilmeye varır.

Yapılan araştırmaların bulgularına göre, ailede, çocuk için önemli kişinin anne veya baba olduğu görülmektedir (Gecas, 1974; Gronbach, 1954 ve Arseven, 1979).

Aile fertlerinin, özellikle anne ve babanın çocukla ilişki biçimleri, çocuğun benliğinin olumlu veya olumsuz yönde gelişimini önemli derecede etkiler. Örneğin, anne veya baba, çocuklarının başarılarını hangi düzey ve alanda olursa olsun, zaman geçirmeksizin takdir edebiliyorsa; başarısız oldukları zaman da onu tenkit etme veya cezalandırma yerine, çocukla birlikte başarısızlığın nedenlerini konu-

şabilliyor ve tartışabiliyorsa, çocuk hem olumlu yönde, hem de gerçekçi (fantazi olmayan) bir benlik tasarımı geliştirir. Buna somut bir örnek vermek gerekirse; eğer çocuk, mamasını yemek için kaşığı tutabiliyorsa, annesi ona kendi kendine yeme fırsatını vermelidir. Çocuk, on kaşık mamadan yalnız birini ağızına götürebildiği, dokuzunu üstüne başına döktüğü zaman, annesi onu azarlamamalı ve dövmemeli, bilâkis, bu küçük kabarcısından dolayı onu sevmeli ve takdir ettiğini belirtmelidir. Eğer anne, zaman, ekonomi ve temizlik gibi bir takım endişelerle çocuğunun kendi kendine mamasını yemesine fırsat vermez, çocuğa mamayı kendi yedirirse (ki bizim kültürümüzde annelerin büyük bir çoğunluğu böyle yapar), çocuk kendi yeteneklerini keşfetmekte gecikir ve başkalarına bağımlı bir kişilik oluşturur. Burada bir Çin atasözünü hatırlamakta yarar vardır: «Bir kişiye bir tabak balık verirsen onu bir kere doyurursun. Fakat ona balık tutmayı öğretirsen onu bin kere doyurursun.» O nedenle, çocukların ilk gelişim yıllarında, anne ve baba olarak, çocuklarımızın kendi kendilerine ayakta durabilecekleri ortamı onlar için sağlamaya çalışmalıyız. Ayakta duramayıp düştüklerinde, hemen koşup elinden tutarak kaldırma yerine, çocuğun kendi kendine kalkabilmesi için onu teşvik etmeliyiz. Çocukta olumlu ve gerçekçi bir benlik tasarımının oluşması için, çocuğu her başarısında güdülemeli ve güdümüzü sevgi nehri ile sulamalıyız.

Özet olarak, eğer çocuk çevresindeki kişilerin kendisini yeterli görmediği kanısına varıyorsa, o çocuğun kendi kendini yeterli görmesi hemen hemen imkânsızdır. Bulgular göstermektedir ki bireyin kendisi hakkındaki imajı, daha okula gitmeden önce büyük ölçüde şekillenmiştir (Jersild, 1975).

Akademik benlik tasarımı ve okuldaki başarı :

Çocuğun yaşamında okul hayatı, aile içi yaşamından sonra gelen en önemli sosyal çevredir. Çocuğun okula başlaması, onun yaşamında önemli bir dönemin başlamasına sebep olur. Çocuk, o güne kadar geliştirdiği ve oluşturduğu benlik tasarımına yeni bir benlik tasarımı daha ekler. Bu benlik tasarımına «akademik benlik tasarımı» diyoruz.

Akademik benlik tasarımı, bir öğrencinin belli bir akademik uğraşı karşısında, diğer öğrencilere göre kendisinin ne kadar yetenekli olduğu hakkında geliştirdiği kanısı olarak tanımlanmaktadır (Arseven, 1979).

Öğrenimlerine ilk başladıkları andan itibaren, akademik alandaki başarılarına ve başarısızlıklarına ait nedenler arasında rasyonel

bir ilişki kurabilme davranışı geliştiren öğrenciler, okul yaşamlarında daha uyumlu olabilmektedirler. Başarısızlık yüzünden okulu terk etmelerin nedenlerinden büyük bir kısmı, öğrencilerin kendi gizil güçlerini rasyonel bir şekilde tanıyabilme becerilerini yeterince geliştirme olanağını, ailede ve okul yaşamlarında bulamadıklarından kaynaklanmaktadır.

Eğer bir öğrenci; belli bir akademik uğraşında mevcut yeteneklerini yeterince geliştirememiş ise, kendi potansiyelinin (aslında yeterli olduğu halde) yeterli olmadığı kanısına varır. Bu kanı, onun başarısını engelleyen önemli bir etkidir. Buna, bireyin kendi akademik benliğini realize etme işlemindeki «fonksiyonel sınırlama» (functional limitation) denir (Brookover, 1964).

Akademik benlik tasarımı ile akademik başarının ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların bulguları göstermektedir ki zihinsel etmenlerden sonra çocuğun okuldaki başarısını etkileyen en önemli etken, onun akademik benlik tasarımıdır (Brookover, 1969; Klausner, 1959).

Ülkemizde, akademik benlik tasarımının akademik başarı ile ilişkisini konu alarak yapılmış bir araştırmaya ait bilgiler özet olarak aşağıda verilmiştir (Arseven, 1979).

Bu araştırma, Ankara merkezindeki ortaokullara devam eden 1250 üçüncü sınıf öğrencisini kapsamaktadır. Akademik başarının ölçüsü olarak, öğrencilerin Türkçe ve matematik derslerinden aldıkları yarı yıl karne notları alınmış, benlik tasarımı ölçüsü ise aynı öğrencilere uygulanan «Akademik Benlik Tasarımı Ölçeği» ile elde edilmiştir.

Verilerin analizine ait önemli bulgulardan bazıları şunlardır:

1. Öğrencilerin Türkçe ve matematik notları ile akademik benlik tasarımı puanları arasında 0.56 ve 0.50 düzeyinde bir ilişki vardır.
2. Öğrencilerin kendi akademik yeteneklerini, Türkçe ve matematik öğretmenlerinin nasıl gördüğü veya değerlendirdiğine dair öğrencilerin kanılarının ölçüsü (algılanmış akademik benlik tasarımı) ile aynı derslere ait notlar arasındaki ilişki katsayıları 0.65 ve 0.66 olarak bulunmuştur.
3. Üst sosyo-ekonomik aile çocuklarını temsil eden grupta, akademik benlik tasarımı ile aynı derslere ait akademik başarı arasındaki ilişki katsayıları 0.62 ve 0.58 iken, bu ilişki alt sosyo-ekonomik aile çocuklarını temsil eden grupta 0.45 ve 0.43 bulunmuştur.

Gözlenen bu farklılığın nedenleri olarak şunlar söylenebilir:

a) Alt sosyo-ekonomik grubu temsil eden öğrenciler, üst sosyo-ekonomik gruptaki öğrencilere göre, akademik yeteneklerinin düzeyleri hakkında daha az gerçekçi bir kanı oluşturmuşlardır. Yani, alt sosyo-ekonomik gruptaki çocuklar, yeteneklerinin düzeyini tanımada ve geliştirmede ailelerinden yapıcı bir rehberlik görmedikleri anlaşılmaktadır.

b) Alt sosyo-ekonomik gruptaki ailelerin taşıdığı bazı değer yargılarının, üst sosyo-ekonomik gruptaki ailelerin taşıdığı değer yargılarından farklı olması ve çocukların bu farklı değerler sisteminden etkilenecek akademik başarı için gerekli olan kendi yeteneklerini ve düzeylerini tanımada farklı olması, akademik başarı ile akademik benlik tasarımı arasındaki ilişkiye yansımış olabilir. Örneğin, üst sosyo-ekonomik statüdeki aileler, mesleki prestije, alt sosyo-ekonomik statüdeki ailelere göre daha çok önem verirler ve çocuklarının daha üst düzeyde bir öğrenim görmelerini isterler. Üst gruptaki çocuklar da ailelerinin beklentileri hakkında doğru bilgilere sahip olduklarından, hangi alanda daha yetenekli olduklarında objektif bir kaniya sahiptirler. Bir başka ifade ile, üst gruptaki çocuklar yetenekleri konusunda aileleri tarafından daha iyi bilinçlendirilmişlerdir.

Buraya kadar söylediklerimizi özetlersek, çocuk sosyal bir varlıktır ve doğumundan birkaç ay sonra çevresini tanımaya çalışır. Kendisi ile çevresindeki insanlar arasındaki etkileşimlerinin bilinçli bir şekilde algılanması ve yorumlanması, üçüncü yaşına rastlar. Bu yaşa, çocuğun benliğinin gelişmesindeki başlangıç noktası olarak bakılabilir.

Çocuk, ilk benliğini veya benliklerini, aile ortamında geliştirir. Bu gelişmede, şüphesiz, anne ve babanın önemi büyüktür. Çünkü, çocuk için ilk model kişiler, anne ve babadır.

Anne ve babanın, çocuğun kendi potansiyelini keşfetmede ve bu potansiyelini geliştirmede, çocukla ilişki biçimi önemlidir. Eğer çocuk, anne ve babası ile olumlu ilişkiler sistemi kurabilmişse, yani anne ve baba çocuk için bu ortamı hazırlamışsa, hem çocuk yeteneklerini hızla geliştirmiş, hem de kendisi hakkında olumlu bir kanı oluşturmuştur.

Çocuk, yeteneklerini tanıma ve geliştirmede anne ve babası tarafından sürekli engellenmiş ise bağımlı bir kişilik oluşturur. Bağımlı bir kişiliğe sahip çocuk ise, kendi yetenekleri konusunda gerçekçi bir benlik tasarımı oluşturamaz.

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi de çocuğun benlik tasarımı et- kiler. Özellikle okul çağında, çocuğun genel benliğinin bir alt boyutu olan akademik benlik tasarımının olumlu yönde gelişmesine ailenin rehberlik etmesi gerekir. Her ne kadar, çocuğun akademik yetenek- lerini tanımada öğretmeni belirli bir dereceye kadar çocuğa yardım diyorsa da, anne ve baba hâlâ dominant durumdadır.

K A Y N A K Ç A

- Arseven, Ali D. «Akademik benlik tasarımı ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki Konusunda Bir İnceleme», Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1979
- Bavmur, Feriha. **Genel Psikoloji**, İstanbul; İnkilap ve Aka Kitapevi Koll. Şti., 1969
- Blumer, Herbert. **Symbolic Interaction**. New Jersey: Prentice Hall, Inc. 1969
- Brookower, W.B. **A Sociology of Education**. New York: American Book Com., 1964
- Crombach, J. Lee. **Educational Psychology**. New York: Harcourt, Blace and Com., 1954
- Enç, Mitat. **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayın- ları, No. 391, 1974.
- Gecas, Victor, calonico, James, M. Thomas Darwin. «Developman of Self - Concept in The Child: Mirror Thedry vs. Model Theory», **The Journal of Social Psychology**, 1974
- Jersild, A.T., Charles W. T., James M. S. **Child Psychology**. (7th. Ed.) New Jersey: Prentice Hall Inc., 1975
- Klausner, S. E. «Social Clas and Self-Concept», **Journal of Social Psychology**, No. 38, 1953
- Köknel, Özcan. **Kişilik**, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1982
- McCandless, B.R. **Children and Adolescents**, New York: Halt, Rinehart and Winston, 1961
- Özoğlu, S.Ç. «Psikolojik Danışmada Benlik Kavramı», **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1976
- Perkins, H.V. «Factors Influencing Change in Children's Self-Concept' **Child Development**, XXIX, 1958
- Rosen, B.C. «Family Structure and Value Transmission», **Society and Edu- cation**, Ed. By Havighurst, Nevgarton and Falk, Boston: Alyn and Bacon, 1967
- Shavelson, R.S., Hubner, S.S. and Stanton, G.C. «Self-Concept of Construct» **Review of Educational Research**, 1976